ISSN: 2249-894X Impact Factor : 5.2331(UIF) Volume - 6 | Issue - 11 | august - 2017
UGC Approved JoUrnAl no. 48514

Review Of ReseaRch

^jke 'ksokGdjkP;k dforsrhy lkgkn`lkn;*

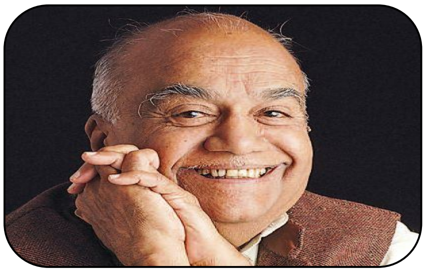

प्रा. डॉ. रूपेश नरहरी कऱ्हाडे
पदवी व पदव्युत्तर मराठी विभाप्रमुख , बा.बु. कला, ना. भ. वाणिज्य व बा. पा. विज्ञान महावद्यालय , दिग्रस , जि. यवतमाळ.

ÁLrkouk %

कविवर्य राम शेवाळकरांाा "वक्ता दशसहस्त्रेषु" म्हणूा संपूर्ण महाराष्ट्रात व मराठी साहित्यविश्वात ओळखले जाते. त्यांाी आपल्या प्रभावी वक्तृत्वासोबतच प्रभावी साहित्य ाािमिती केली आहे. कवितेच्या प्रांतातरी त्यांाी मुक्त संचार करु "असोशी", "रेघा", "अंगारा" इत्यादी काव्यसंग्रह लिहिले आहे. परंतु कवी म्हणूा त्यांच्या काव्याची फारशी दखल समीक्षकांाी, अभ्यासकांाी व वाचकांÖÖÆß ‘ÖÝÖ»Ö»ÖÖß ¤ÃÖÝÖ ााही. याला कारण त्यांची कविता वाचकांच्या पचÖß ¯Ö›»Öß ााही की, त्यांतील प्रभावी वक्तृत्वाा वाचकांचे लक्ष कवितेकडे जाऊ दिले ÖÖÆß †ÃÖÖ ¯Ö¿Ö ÃÖÆ•Ö“Ö ´ÖÖÖÝÖ ाार्माण होतो. हे काहीजरी असले तरी कवी म्हणूा त्यांचे कर्तृत्व माय करावेच लागते.

कविवर्य राम शेवाळकरांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे अपूर्वता हे महत्त्वपूर्ण गुणवैशिष्ट्ये आहे. समवय आणि समग्रता यांचा उत्तम मेळ त्यांच्या ठिकाणी साधला गेला आहे. समवयी भावभावाांचे सहचर्य त्यांच्या वेधक आणि शोधक साहित्यात, वक्तृत्वात तसेच आचारविचारात प्रकषाी जाणवते, विदग्ध आणि काव्यात्मक प्रतिभेकडूÖ ाखळ वैचारिक प्रबोधाात्मक आणि तरीही आस्वादक समीक्षेपर्यंत त्यांाी केलेले विपुल लेखा पाहिले की, त्यांच्या "अपूर्व ाािर्माणक्षम प्र–Ö“Öß" †ाुभूती येते. ाारदीय कीर्ता, वारकरी संप्रदायाचे ाािरुपण, पांडित्यपूर्ण प्रवचा, भारतीय संगीत आणि ाृत्याात्यचित्र या कलांचे मर्मग्राही चिंता या सगळ्यांचे सुंदर रसाया त्यांाी साधले आहे. काव्य आणि कला यांचे आकंठ आस्वादकत्व त्यांच्यात आढळते. हे त्यांच्या व्यक्तित्वातील अपूर्वत्वच म्हटले पाहि•Ö.

कविवर्य राम शेवाळकरांच्या "असोशी" ÖÝÖ¸¡ ÝÖ²²Ö»Ö ¤ÆÖ ¾ÖÂÖÖÖ म्हणजे १९६७ साली "रेघा" हा कविता संग्रह प्रसिद्ध –ााला. या काव्यसंग्रहाला ाारहर कुरुदंकरांची प्रस्तावÖÖ †ÃÖÖ यात एकूण साठ कविता आहेत. यातील बहुतेक कविता सत्यकथा, सुषमा, छंद इत्यादी मासिकामधूÖ ¯Ö¾Öá ¯Ö×ÃÖ¨¨ –ाालेल्या आहेत. यासर्व कवितांचे संकला व "असोशी" या काव्यसंग्रहातील काही कविता एकत्रित करुÖ "¸¡‘ÖÖ" काव्यसंग्रहाचीß ×ÖÙ´ÖÝÖß –ााली आहे. त्यामुळे त्यांच्या कवितांचे स्वरुप जाणूा घेण्यासाठी "रेघा" याच संग्रहाच्या प्रामुख्याा विचार केलेले आहे. शेवाळकरांचे काव्यलेखा सुरु होते. या काळातील बऱ्याच कवींाी बंडखोराी ÃÖÖŠÖ¢Ö¸ß ¯Ö¸¯Ö¸Ö ााकारली. यापैकी राम शेवाळवर एक होते.

कविवर्य राम शेवाळकरांाी आवश्यक तेथेच प्रथितयश कवींच्या शैलीचा आधार घेतला आहे. परंतु त्यात ते सर्वस्व हरवूÖ ²ÃÖ»Ö - ÖÖÆßÝÖ. ÝााТ आपल्या कवितेचा पदपथ त्यांाीß "×Ö¸Ö•ÖÖ" ´Ö–Öा शोधण्याचा प्रयत केला. कवी म्हणतात-

´ÖÖ–या अहंतेला
‘Ö‰ÖÖ ÃÖÖ²ÖÝÖ
ÝÖ–ÖÖ ¯Ö¤¯Ö£Ö
शोधु गेलो
(×Ö¸Ö•ÖÖ-¯Ö.20)

"†ÃÖ¿Ö" ŸÖ कवितेचा हा पदपथ ¿Ö-ÖŸÖ-शोधता शेवाळकर "रेघा" मध्ये प्रेम आणि ािसर्ग यांच्या मÖ×´Ö»Öापर्यंत आले व एकदम आत्मशोध घेऊ लागले.

कÖ¾ÖÖ –ाल्या कळया
आणि उणावल्या वेणा
¤ÆÖŸÖ गेली बाई
आला ईवला पाहूणा
(पाहूणा-¯Ö.66)

"रेघा" च्या रुपाो आकारास आलेला शेवाळकरांचा हा काव्यप्रवास पाहूÖ ¯ÖÖ.ारहर कुरुंदकरांाा "शेवाळकरांची कविता आता पूर्ण वयात आली आहे असे वाटते. ते पुढे म्हणतात शेवाळकरांची कविता "कोणत्याही एका संप्रदायाचा आग्रह ा धरणारी भोवतालचे चांगले वाईट •ÖÖ¾Öा रसिकतेÖ ×ारखूा पाहण्यात धय होणारी व या रसिक आस्वादाचा अविष्कार करतांÖÖ ÃÖ±Ö»Ö-असफल होणारी आहे" शेवाळकरांचे कÖ¾ÖÖ म्हणूÖ ¯ÖÖ.ारहर कुरुंदरांाी केलेले मूल्यमापा यथार्थ, समर्पक आहे.

शेवाळकरांच्या प्रेम कवितांमधूÖ ×ाखल प्रेमाचे रमणीय दर्शा घडते त्यांच्या ओक कवितांमधूा प्रेमाच्या तरल अÖ³ÖŸÖÖ"Ö ¤¿ÖÖ –ाल्याशिवाय राहत ाही. शेवाळकरांच्या प्रेम कवितेच्या संदर्भात कवी मंगेश पाडगावकर म्हणतात. "शेवाळकरांची बहुतेक प्रेमकविता यौवाातल्या आर्तोत्सुक मÖÖ¾ÖÃ£ÖŸÖा स्फुरलेली आहे. ती उत्कट आहे. पण बरीचशी एकसुरी आहे. जाणिवेच्या विविध पातळ्यांवर येणाऱ्या प्रेमाुभवाचे चित्रण तिला अजूा करावयाचे आहे". हा पाडगावकरांचा अभिप्राय काहिसा योग्य जरी वाटत असला तरी शेवाळकरांच्या प्रेमविषयक कवितांमधील आुभव हा त्यांचा स्वत:चा सर्जÖ¿Ö»Ö †ाुभव आहे. त्यांची वासÖÖ ¿Ö¨ †ÃÖा त्यांच्या कवितेतूÖ ´ÖÖ¾Ö ´Öाच्या छटा शब्दबद्ध –ाालेल्या आढळतात. आविष्कार तंत्राच्या बाबतीत शेवाळकर सावध असल्यामुळे त्यांच्या काव्यरचोची शैली देखील सूक्ष्म, अल्पाक्षर मधुर, चित्रमय व रमणीय वाटते त्यांच्या वेड, परमधाम, fÖ¸Ö•ÖÖ, ŸÖô´Öô, ादार यासारख्या कवितांमधूÖ ´ÖÖसिक व शारीरिक अÖ³Ö¾Ö ¯Ö³ÖÖ¾Öीपणे चित्रित –ÖÖ»Ö»Ö ×¤ÃÖŸÖÖŸÖ.

†Ö•Ö ´ÖÖ×–या माांस खचित वेड लागले
ÃÖÖÆ¾Ö ा सुखही हेच दु:ख दाटले
(¾Ö›-¯Ö.69)

शब्द, स्पर्श, रुप, रस, गंध या पंचसंवेदााच्या आकर्षक शैलीी शेवाळकरांची प्रेमकवितÖ Ö™»Ö»Ö †ÖÆ.

राम शेवाळकरांच्या समकालीा कवींमध्ये अाील, बा.भ.बोरकर, मंगेश पाडगावकर, विंदा करंदीकर, मधुकर केचे, ÖÖ.'Ö.¤¿Ö¯ÖÖ›, कुसुमाग्रज, ग्रेस इत्यादी कवींÖ ÃÖ¤¸ ×ासर्ग वर्णÖ †Ö¯Öल्या कवितांमधूा केले आहे. अशाच पूर्वसूरींच्या व समकालीा कवीच्या काव्यप्रवाहात शेवाळकरांची ाासर्ग कविता आकारास आली. त्यांच्या करुणा, हो म्हटले तू, जाणीव, लपव, संध्यागीत, बोगÖ¾Ö»Ö, ŸÖ–या लोचणी, श्रावण, आषाढाच्या, इंद्रधÖ, Ö³Ö ³Ö¹ा आले, वादळ, पाऊस, भाद्रपदातील रात्र इत्यादी कवितांमधूÖ ×ासर्गाचा भावÖÖ¿Ö †ÃÖ»Ö»ÖÖ †ाादिकाळापासूÖ"Ö सहसंबंध व्यक्त –ााला आहे. त्यातील धरित्री, ाक्षत्र, Ö³ÖÖमंडळ, पाणी उद्याा, सांजकाळ, ऋतू, पर्जय अशा कितीतरी शब्द प्रतिमा सृष्टीच्या मूळ घटकांशी जवळिक साधणाऱ्या आहेत. शेवाळकरांचा ाासर्ग माÖ¾ÖÖ ¿Ö¸Ö¸ ´Öा व बुद्धी या घटकांच्या अÖ³Ö¾ÖÖŸÖा उत्क्रांत होत •ÖÖ‰ा एका उच्च माासिक पातळीवर पोहचलेला दिसतो. त्यांची कविता सौंदर्य ाार्मितीच्या प्रयोजÖÖŸÖा साकार –ाली आहे. त्या ाासर्ग सौंदर्य fÖ´ÖŸÖÖŸÖ ´ÖÖÖ¾ÖÖ ´ÖÖ ¤›»Ö»Ö †ÖÆ.

इथे बसावे मीही उकलित
-ÖÃारतेच्या विळख्यासोबत
सकाळतेचे अÖ ÖÖ¸¾ÖŸÖ"Ö
¿Öय मााशी लागेबांधे
(‡£Ö ²ÖÃÖÖ¾Ö-¯Ö.32)

†ÃÖ ´ÖÖÖ¾ÖÖ ´ÖÖ¿Ö †Ö¯Ö»Ö ााते त्यांची कविता जोडू पाहते तर कधी,

•Ö¾ÖÆ¯ÖÖÃÖÖ ´ÖÖ–Ö ÖÖŸÖ
लवलवणाऱ्या
गवताच्या पात्याशी जडले
ŸÖ¾ÖÆ¯ÖÖÃÖÖ †¾Ö‘Ö †ŸÖ¸ü
लसलसत्या
पोपटीपणाÖ >¾Ö¹ýÖ †Ö»Ö |
(करुणा-¯Ö.26)

असा अत्यंत सखोल व आशयगर्भ आुभव त्यांच्या िासर्गकवितांमधूा व्यक्त होतो. याचप्रमाणे त्यांच्या Öको आता रेंगाळणे, उल्हास, बोगÖ¾Ö»Ö, ¯ÖÆÖ™ाट्य इत्यादी कवितातील िासर्गप्रतिमाही त्यांच्या िासर्ग कवितांतील चैतयाची विविध रुपे साकार करणारी आहे. त्यांच्या कवितेतील िासर्गप्रतिमा केवळ अलंकरणासाठी म्हणूा आलेल्या दिसत ााही. अथवा केवळ त्यांची कविता शब्दांÖß ÃÖ•Ö»Ö»Öß ााही तर त्यांच्या आंतरिक भाव प्रेरणेतूÖ ŸÖß ×ासर्गरुपांच्या विविध अÖ³Ö¾Ö ÃÖ¯Ö¤üÖŸÖ उत्क्रांत होतांÖÖ ×¤üÃÖŸÖ.

शेवाळकरांच्या भावजीवााला एक आयाम आहे. त्यातला एक एक पैलू जस-जसा उकलत जावा तस-तसा त्यातील गर्भीतार्थ उलगडत जातो. त्यांच्या "संध्यागीत, कबूल, उपकार, शाप इ. कविता वाचकांचे लक्ष वेधूÖ ‘ÖŸÖÖŸÖ.

¸Ö´Ö ¿ोवाळकरांच्या काव्याचा एक टप्पा म्हणजे त्यांाी लिहिलेल्या "गूढगुंजापर कविता" होय. त्याचा पिंडच –ÖÖÀ¾Ö¸ü, ाामदेव, तुकाराम आदि संतकवी आणि भास, भवभूती, कालिदास इत्यादी संस्कृत कवी लेखक आणि त्यांाी रामायण, महाभारत यासारख्या महाकाव्यावर दिलेली व्याखाो यांच्या प्रभावातूा त्यांचे कवीमÖ ¥Öœ´Ö»Ö –ााले आहे. या विचारधारांमधूाच त्यांच्या गूढगुंजापर कवितांची ×®Ö´ÖŸÖß –ाली आहे. त्यांच्याÖ "शोध" या कवितेतूा त्यांची काव्यजाणीव प्रकट करतांाा कवी म्हणतात.

शेवाळकरांाी भावगम्य गूढगीते व बुद्धीगम्य गूढगीते अशा स्वरुपाची रचाा केली आहे. गूढ गहÖ †¿ÖÖ †ंत तत्वाची ओढ त्यांच्या रेखा, गुच्छ, विरामचिह, गुंगारा शोध, ओढ, आस, उपाया, मृत्यू जयंती, कळाचार, स्वय गोंदावरी आली इत्यादी कवितांमधूा प्रकटते. मधुराभक्तीचे अवगुंठÖ ‘Ö‰ÃÖ त्यांची गूढ कविता अध्यात्मप्रेमाचा अविष्कार क¸üŸÖÖÖ ×¤üÃÖŸÖ.

राम शेवाळकरांच्या कवितेत एवढी विविधता आणि आशयगर्भता असली तरी त्यांाा कवी म्हणूा साहित्यप्रांतात माÖ“Ö ÃÖ£ÖÖÖ ¯ÖÖ¯ŸÖ –ÖÖ»Ö ााही. त्याला कारण म्हणजे त्यांच्या कवितेकडे वचक रसिकांाी फारसे लक्ष दिले ााही. ज्या काळात शेवाळकरांची काव्य ×®Ö´ÖŸÖß ÆÖŸÖ ÆÖŸÖß. त्याच काळात ते एक उत्कृष्ट वक्ता म्हणूÖ ाावारुपास येत होते. त्यांच्या वाणीतूÖ ×ाघणाऱ्या अमोघ काव्यशैलीवर श्रोते मंत्रमुग्ध होत होते. त्यामुळे त्यांच्या कवितेकडे वाचक रसिकांाी फारसे लक्ष दिले ााही. परंतु शेवाळकर हे आशावादी कवी असल्यामुळे यांची खंत त्यांाा कधी बाळगली ÖÖÆß.

शेवाळकरांची प्रतिभा संघर्ष आणि द्वंद्वयांच्या वाट्याला कधीही जात ÖÖÆß. †ÖÃ¾ÖÖ¤ा आणि सौदर्यशोधा करणे हाच त्यांचा मूळ स्वभाव †ÖÆ. ×ासर्ग प्रतिमांच्या माध्यमातूा प्रणयश्रृंगार, प्रेम यातूा ते आपली कविता अभिव्यक्त करतात. "बोगावेल", "आषाढाच्या उत्तरात्री", "¾ÖÖ¤Ô", "^ŸÖÖ¸ü", "»ÖÖ³Ö", "ÆŸÖ", ‡¦ü¬Öगु", "कोंब", "फितूर", "ओढ", "तो दिवा मालवूा टाक", इत्यादी प्रेम कवितांमधूÖ ¯Ö´ÖÖ¯Ö¾ÖÖâ“Öß आतुरता, ओढ, साफल्य, शृंगार, विरह त्यातूा व्यक्त –ÖÖ»Ö»ÖÖ †ÖÆ. ×ासर्गाच्या प्रतिमांतूा संयमित शृंगार व्यक्त –ÖÖ»ÖÖ †ÖÆ.

शेवाळकरांचे मा अत्यंत संवेदाक्षम असले तरीही आपल्याच माकडे तटस्थपणे पाहण्याची कला त्यांाा अवगत –ÖÖ»Öß ÆÖŸÖß.

"´ÖÖ–Öß ÃÖÓ¾Ö¤ाा व्याली तिची असंख्यात बाळे ||
अहो आश्चर्य क्षणात सुरु –ााले खुळे चाळे ||
कुणी टोचती माास कुणी सोसती हेळणा ||
कुणी ऐकवेÖÖ ¯Ö¸üß ´ÖÖ–या व्यथांचा तराणा ||

या संवेदांच्या बाळांचे “ÖÖÔ ¯ÖÖÆÖ ŸÖß ÃÖÓ¾Ö¤ÖÖ †ŸÖ´Öााात जळते व त्यातूा सुटका होण्याकरिताच की काय तिला व्यक्त होण्याची "असोशी" लागते. पण जे सांगायचे ते आताच विरते. कारण

>Ö¾Ö ´ÖÖÖŸÖß»Ö ^¬ÖÔा पळती | आगंतुक शब्दांच्या फैरी ||
त्यामुळे मलाच मी घाबरतो आणिक | मौÖÖ¿Öß ¯ÖÖÆÖ †ÃÖÖ¿Öß ||

अशी कबुली ते देतात.

येणारच भोवळ समर्थ शब्द गुणांÖÖ |
¯ÖÖÆæ येथल्या तुमच्या पाऊलखुणा ||

त्यांच्या त्यागाच्या आणि शौर्याच्या पुढे वीजही लाजली आ् ज्वालामुखीचीही काया काळवडली अशी ांेंद शेवाळकर करतात. त्यांच्या फारच थोड्या कवितांमधूÖ ¾ÖßÃÖÖचे चित्रण आले आहे. कारण शेवाळकरांच्या प्रेमकवितेत वासÖ»ÖÖ "¯्रीती" हेच सुसंस्कृत ÖÖ¾Ö †ÖÆê.

शेवाळकरांच्या काही कविता व त्यातील काही ओळी उदा."सराईत", "मुकामार", "म्हणतोाा", "उःशाप" यातूÖ ¾ÖßÃÖÖचे चित्रण †ÖœôÖŸÖê.

म्हणतो ÖÖ ´ÖßÖ, ŸÖÖ ×¤ü¾ÖÖ ´ÖÖ»ÖÖ¾Öã टाक |
ŸÖ–या जयिष्णु दृष्टीला दिसू ाये मा–ाा वाक |
ŸÖ–या वासोचे गज आता मा–या आगे मागे |
ŸÖ–या तेजाबात वितळे मा–या अहंतेचे फोड ||

†ÃÖê Æã ¾ÖßÃÖÖचे चित्रण "उःशाप" या कवितेमधूा प्रकटतांÖÖ †ÖœôÖŸÖê.

"×¤ü¾ÖÃÖ³Ö¸ü ´ÖßÖ ÃÖÖÃÖŸÖÖ |
शाप क्रूर गतीचे हे |
^:¿ÖÖ¯ÖÖ“Öß ¸ü¡Ö ÃÖÖ¸ü߸ü |
ŸÖ–या मालकीची आहे ||

शेवाळकरांाी "संध्यागीत", "ती कुणी कोकिळा", "लपवं " या कवितेतूÖ ³ÖÖ¾ÖÖ¾Öê¢ÖÖ ¾Ö ×Öसर्ग यांचे विलोभाीय मिलÖ Ÿयांाी दाखविले आहे. या ाािसर्गाच्या आकाश, भूमी, सागर या विराट स्वरुपातूÖ ³ÖÖ¾ÖÖ¾Öê¢ÖÖ - "करुणा", "पहाट", "ााट्य", "इथे बसावे", "उल्हास" या गीतांमधूÖ अधिक सूक्ष्म होत जाते.

"•Ö¾ÖÆü ¯ÖÖÃÖÖ ´ÖÖ–Ö ÖÖŸÖ लवलवणाऱ्या
गवताच्या पात्याशी जडले
ŸÖ¾ÖÆü¯ÖÖÃÖÖ †¾Ö–Ö †ŸÖ¸ü . . . . .
लसलसत्या . . . . .
पोपटीपणााÖ ›¾Ö¹ýÖ †Ö»Ö ||

कारण धरतीची वेदÖÖ, ×ाःशब्द हुंदके, आकाशाची हताश करुणा, उग्र मौा, यातााा, त्यातÖ †Ö»Ö»ÖÖ ×ाश्चलता हे दारुण तप संपल्याची ¯ÖÖ¾ÖŸÖÖ ×´ÖôÖŸÖê.

अशाप्रकारे राम शेवाळकर हे सौंदर्यासक्त कवी आहेत. कोणत्याही एका संप्रदायाचा आग्रह ा धरणारी, सभोवतालचे चांगले वाईट •ÖÖ¾Öãा रसिकतेÖ ×ारखूा पाहण्यात धय होणारी व रसिक आस्वादकाचा आविष्कार करणारी कविता शेवाळकरांाी लिहिलेली आहे. प्रेम आणि ि-ासर्ग जोपर्यंत आहे तोपर्यंत शेवाळकरांच्या कवितेचा विसर पडणार ÖÖÆß. ŸÖß †ापल्याला सुखद, आल्हाद देतच राहील, असेच प्रत्ययास येते.

संदर्भग्रंथ

1) ÃÖÖ¸ü¯Ö™üÖÖ¸ü ´ÖÖ–Ö¾Ö : "शेवाळकर ाावाचा माणूस" - मधुकर केचे, साहित्य प्रसार केंद्र, (संपादक) ाागपूर
2) ¤ü¿Ö¯ÖÖ›ü ›Ö.´Ö“ÖÖ : "¸ाम शेवाळकर : शारदीय चांदणे", वि.सा.बुक्स प्रकाशÖ, ाागपूर, २००८
३) शेवाळकर राम : "¸ü'ÖÖ", Ö¾Æüास प्रकाशा, पुणे, १९६७
४) शेवाळकर राम : "असोशी", पराग प्रकाशÖ, ाागपूर, १९५६
५) शोभणे डॉ.रवि¦ : "मराठी कविता-परंपरा आणि दर्शा" (संपादक)